

УДК:94 (477)(=112.2) «192/194»

КЛУБНІ ЗАКЛАДИ В СИСТЕМІ ПРОСВІТИ НІМЦІВ

КРИМУ 20-30-Х РР. ХХ СТ.

Задерейчук І.П.

Кримській юридичний інститут Одеського державного університету внутрішніх справ, Україна

Розглядається роль клубних закладів у системі просвіти німців Криму. Проаналізовано основні причини їх створення, динаміку розбудови мережі та основні види діяльності.

Ключові слова: заклади культури, німці Криму, просвіта, радянська влада.

Розбудова Української держави тісно пов'язана з відродженням національної культури не лише українців, але й численних етнічних груп, які втратили свою самобутність в умовах тотальної русифікації ХХ ст. Шлях до відновлення духовності є складним й пов'язаний з низкою проблем: мізерне державне фінансування, відсутність приміщень, розкол у середині самих національно-культурних товариствах тощо. Важливу роль у відродженні культури мають відіграти будинки культури різних типів. Вони повинні стати однією з ланок у процесі відтворення національної самобутності національних меншин.

Мета статті – привернути увагу влади й громадськості до клубних закладів як важливого елементу у відродженні культури кримських німців, а також та інших етнічних груп. Тому необхідно, з'ясувати причини відкриття клубів, прослідкувати динаміку розвитку мережі, дослідити основні напрямки їх діяльності, виявити, яку нішу вони займали у системі просвіти німців Криму.

Для усвідомлення місця та ролі німців в історії Криму періоду 20-30-х рр. ХХ ст. треба відмітити, що вони склали п'ятку за чисельністю етнічну групу після росіян, українців, кримських татар, євреїв. Станом на 1 січня 1935 р. у Криму проживало 44 723 німців. Найбільш компактно вони були представлені у Тельманському районі – 9006, Біюк-Онларському – 4134, Сакському – 3581, Сімферопольському – 3140, Ічкінському – 2976, Карасубазарському – 2397, Колайському – 2333, Ларіндорфському – 2313, Фрайдорфському – 2157, Євпаторійському – 1921, Ак-Шейхському – 1599, Старо-Кримському – 1334, Ленінському – 1100 [1, арк. 7].

Зі зміцненням радянського режиму у Криму відбувається активізація його наступу на традиційний уклад життя етнічних німців: активізується боротьба з німцями-куркулями, церквою й у цілому з національним світоглядом. Саме на прищеплення нових радянських цінностей й була направлена робота відділів пропаганди при районних й обласному комітеті комуністичної партії КАРСР. Важливе місце відводилося створенню розгалуженої мережі клубних закладів у місцях з компактним проживання національних меншин. Можливість втілити ці плани на практиці з'явилися по завершенню колективізації на півострові на початку 30-х рр. ХХ ст. Влада використовувала клуби для розширення свого впливу серед німців, а також формування у них «нової» політичної свідомості відповідно до завдань соціалістичного будівництва [2, с. 306]. Саме клуби, хати-читальні та

червоні кутки стали головними центрами поширення просвіти серед населення Криму.

У 20-х рр. у КАССР розбудова мережі закладів культури у місцях компактного проживання німців відбувалася повільно. Станом на середину 1926 р. у республіці існувало лише 9 хат-читалень і 16 червоних кутків [3, с. 78]. На кінець 1926 р. діяло 12 хат-читалень і 36 червоних кутків у місцях компактного проживання німців, загалом нараховувалося 21 хата-читальня та 48 червоних, які обслуговували національні меншини [4, с. 19.]. У 1935 р. ситуація мала наступний вигляд [5, арк. 19].

Табл. 1.

Обслуговування населення КАССР закладами культури.

Тип клубних закладів	росіян	татар	німців	євреїв	вірмен	болгар	греків	українців
колгоспні клуби	167	155	58	25	9	8	3	2
колгоспні червоні кутки	96	46	25	17	2	4	1	-
політико-просвітницькі бази	16	9	1	5	-	-	-	1
Усього	284	215	84	47	12	12	5	3

Отже, радянська влада спромоглася у стислий термін організувати розгалужену мережу закладів культури в місцях компактного проживання найбільш численних етнічних груп півострову. Особливої уваги заслуговують статистичні показники по німцям. У них підкреслюється, що цій етнічній групі влада приділяла значну увагу разом з кримськими татарами та євреями, на відміну від українців. Досягнутий успіх пояснюється відносною компактністю проживання німців й можливістю пристосувати під клуби будинки розкуркулених односельців.

Ситуація з розбудовою мережі клубних закладів у місцях компактного проживання німців станом на 1 листопад 1937 р. була така: Тельманський район – 9 клубів; Кіровський – 6; Біюк-Онларський – 5; Джанкойський та Сакський по 4 клуби в кожному; Сімферопольський, Зуйський та Фрайдорфський по 3 відповідно [6, арк. 10-105]. Усі клуби діяли у селах, де німці становили більшість населення.

На території КАССР з 1930-1935 р. існував Біюк-Онларський німецький національний район, а у 1935 р., у наслідок розкрупнення, на його базі було створено Тельманський німецький національний район. У цих двох районах також проводилася активна робота з організації розгалуженої мережі клубних закладів. Так, 1 жовтня 1940 р. у Біюк-Онларському районі функціонувало 36, а у Тельманському районі 32 клуби [7, арк. 13-52]. Вони знаходилися у всіх селах, що входили до складу районів. Тобто можна говорити про 100% охоплення німців клубними закладами, схожа ситуація спостерігається й у інших регіонах республіки. Подібний висновок можна зробити на підставі аналізу статистичних матеріалів наведених нижче у таблиці.

Культурні заклади станом на 1 січня 1940 р. [8, арк. 30]

Назва району	Хати-читальні	Сільські клуби	Колгоспні клуби
Біюк-Онларський	7	10	14
Джанкойський	16	17	36
Євпаторійський	7	11	18
Зуйський	8	1	16
Сакський	13	14	10
Сімферопольський	23	1	18
Тельманський	18	11	31

Таким чином, у районах, де німці склали значний відсоток населення, була організована розгалужена мережа просвітницьких закладів клубного типу. В окремих селах відкривалися будинки культури. Станом на 1 січня 1941 р. вони вже існували у Біюк-Онларі, Тельмані, Джанкої, а також у колгоспі П П'ятирічки, який знаходився у Тельманському районі с. Наймані де німці переважали [9, арк. 113].

Клуби, які функціонували у кримських селах, здійснювали свою просвітницьку діяльність шляхом організації різноманітних гуртків, бібліотек, читання тематичних лекцій, театральних вистав, організації прослуховування радіопередач і проведення кіносеансів. Ці напрямки діяльності культурних закладів стали пріоритетними у 20-30-х рр. ХХ ст.

Для проведення окреслених видів культурно-просвітницьких заходів потрібно було мати відповідні приміщення. Ця проблема постала одразу після встановлення радянської влади на території півострову. Адже у дорадянський час у німецьких селах не було спеціальних будівель для клубів. Роль останніх виконували церкви та школи, бо саме на релігійне виховання була направлена їх діяльність. Більшовики знайшли вихід зі складної ситуації у пристосуванні різних приміщень під клуби. Уже в 1921 р. на засіданні німецької секції при обласному комітеті розглядалося питання про можливість передачі кращих будинків, у яких проживали куркулі, для потреб культпросвіти [10, арк. 89]. Якщо у 20-ті та на початку 30-х рр. ХХ ст. влада пішла саме таким шляхом, то вже у другій половині 30-х рр. ХХ ст. простежується тенденція щодо будівництва спеціальних приміщень: у яких, як правило, існував актовий зал, а також кімнати для роботи гуртків, бібліотек тощо.

У великих колгоспах і районних центрах з компактним проживанням німців функціонували актові зали розраховані у середньому на 200-400 місць. Наприклад, у Біюк-Онларі актовий зал мав 230 місць, Тельмані й у колгоспі «П П'ятирічка» - 300 місць [9, арк. 113]. У 1937 р. майже в усіх клубах КАСРР, де застосовувалася німецька мова, існували актові зали [6]. У Тельманському районі на 1 жовтня 1940 р. у 30 з 32 клубів існував актовий зал, у 18 були кімнати для клубної роботи, 16 клубів мали бібліотеку [7, арк. 58].

Отже, у більшості колгоспів діяли культурні заклади, які мали приміщення для проведення просвітницької роботи. Саме клуби стали центрами проведення зустрічей з місцевими жителями. Під час масових зібрань селяни прослуховували просвітницькі бесіди й тематичні лекції. Наприклад, в 1940 р. у Спатському будинку культури було проведено 11 бесід, присвячених антирелігійній тематиці, й 18 з

сільського господарства. У Тельманському районному будинку культури в 1940 р. проведено 84 бесіди на суспільно-політичну тематику з охопленням 19580 осіб, 6 – на антирелігійну тематику з охопленням 3408 осіб [11, арк. 108-159].

Водночас протягом 20-х, а особливо 30-х рр. ХХ ст., саме боротьба з релігією стала одним із головних напрямів діяльності клубів у місцях компактного проживання німців-лютеран, католиків і менонітів. Красномовним є приклад Тельманського району, коли навіть у 1940 р. держава посилено вела роботу направлену проти церкви. Цього року в районі було організовано 88 ячеек Союзу воюючих безбожників і залучено до членства 2856 осіб; було проведено 207 антирелігійних бесід, доповідей, лекцій з охопленням 13566 осіб, з них 13 лекцій було прочитано лекторами Московського планетарію, 92 лекції прочитали лектори районного Союзу, а решту – учителі та інша інтелігенція безпосередньо на місцях у колгоспах [12, арк. 49]. Наведений приклад свідчить, що німці, незважаючи на репресії 20-30-х рр. ХХ ст., продовжували зберігати свої релігійні переконання. Саме цим можна пояснити таку активну пропаганду держави, яка продовжувалася навіть у 1940 р.

Поряд з бесідами на антирелігійну тематику чимала кількість лекцій присвячувалася різним історичним і політичним датам, обговоренню важливих подій у державі. Для ілюстрації доцільно буде навести тематику бесід, проведених у Найманському сільському клубі на честь жовтневих свят: «Герої визволення Криму від білих», «Про три Сталінські соціалістичні п'ятирічки та їх значення для розвитку соціалістичного господарства», «Наш колгосп до дня 20-річчя» [12, арк. 2-6].

Але не лише тематичні лекції переважали у діяльності клубів. Вагома роль відводилася організації різноманітних агітбригад, до складу яких входили тематичні колективи. Наприклад, при Тельманському районному будинку культури в 1940 р. було створено агітбригади з драматичним колективом, духовим і струнним оркестрами. Силами цих колективів під час жнив було проведено збори з трактористами та комбайнерами з охопленням 540 осіб; прочитано 5 лекцій на різні теми, що прослухало 863 осіб [13, арк. 41]. Такі види діяльності клубів, як читання лекцій, проведення тематичних бесід насамперед було розраховано на охоплення якнайбільшої аудиторії німців. Наведені матеріали підкреслюють, що масова робота була одним з головних напрямків діяльності районних і сільських клубів. Мета такої масштабності полягала в закріпленні у свідомості населення нової ідеології й водночас не допущення будь-яких інших виступів, що йшли у розріз з генеральною лінією партії.

Також чільне місце в діяльності клубів посідала робота гуртків. При німецьких сільських клубах функціонували гуртки наступних напрямків: театральні, хорові, агротехнічні, війни та оборони, музичні, фізкультурні, з політичних та антирелігійних питань тощо. Зокрема, у сільському будинку культури села Німецький-Джанкой Тельманського району станом на 1940 р. діяло 8 гуртків, які відвідувало: з політичних питань – 39 осіб; антирелігійний – 16 осіб; агротехнічний – 24 особи; загальноосвітній (географія, література тощо) – 14 осіб; 42 особи відвідувало військовий та оборонний гурток; 16 осіб – театральний, 11 – осіб

оркестровий та 15 осіб –хоровий. Інший сільський клуб у селі Ней-Лібенталь Тельманського району мав 4 гуртки. Зокрема, присвячений антирелігійній роботі – відвідувало 13 осіб, 10 працювало в агротехнічному, військовий та оборонний нараховували 16, а театральний 11 осіб відповідно. Проте найбільш показовим у Тельманському районі продовжував залишатися сільський клуб у с. Найман. Станом на 1940 р. в ньому працювало 20 гуртків: 4 з політичних питань, який відвідувало 95 осіб; антирелігійних 2 гуртки – 32 осіб; агротехнічний – 24 особи; загальноосвітній (географія, література тощо) – 5 осіб; 6 гуртків, військових та оборонних, відвідувало 103 особи; театральний – 14 осіб; оркестровий – 28 осіб; хоровий – 18 осіб; фізкультури – 33 особи; ще 2 гуртки відвідувало 47 осіб [11, арк. 168 – 172]. Наведені дані підкреслюють різноманітність гуртків, що діяли у місцях компактного проживання німців. Але перевага надавалася антирелігійним, агротехнічним, театральним і хоровим гурткам, а також гуртку, що готував юнаків і дівчат до майбутнього захисту держави. Разом з тим наведена статистика стосується насамперед найбільш успішних клубів, в яких робота була організована на належному рівні. Водночас у доповідних відповідальних працівників з питань антирелігійної та культурно-просвітницької роботи у 1937 р. акцентується увага на проблемі відсутності у багатьох німецьких колгоспах гуртків – хорових і театральних [14, арк. 1-6].

Театральні гуртки, які діяли у колгоспах з компактним проживанням німців, час від часу проводили вистави. Наприклад, силами драмгуртка сільського клубу колгоспу «ім. П. П'ятирічки» селище Найман Тельманського району було організовано святкування жовтневих свят. Програма передбачала перегляд уривку з п'єси М. Горького «На дні». У другому акті показували п'єсу, присвячену підпільній боротьбі більшовиків Ялти в 1920 р. Третій акт розкривав сучасне життя прикордонників. Такий репертуар за задумом керівника театрального гуртка мав у одній виставі шляхом об'єднання трьох епох показати якісні зміни, що відбулися в роки радянської влади. Другий день свят був цілковито присвячений сталінській національній політиці. Зокрема, відбувся виступ колгоспного ансамблю на тему «Дружба народів СРСР». На третій день відбулися народній гуляння, танці, виступи гімнастичного гуртка й проведено військові змагання [13, арк. 2-6]. Наведений приклад підкреслює, що влада активно використовувала клубні заклади для формування нового світогляду серед німецької етнічної групи.

Велика увага у клубній роботі приділялася наочній агітації, що була частинною політичною та партійною просвіти німців. У клубах наочна агітація була представлена портретами керівників держави та видатних революціонерів (Сталіна, Молотова, Тельман, Калініна, Косіора й Постішева) і, гасла з Конституції, антифашистськими плакатами [15, арк. 8]. Також випускалися тематичні стінгазети. Вони були присвячені антирелігійній пропаганді, боротьбі за врожай, у цілому відображали побут і життя населення району, який обслуговував клуб. Стінгазети мітили політичний розділ і розділ хроніки [3, с. 84].

Однією з головних проблем діяльності клубних закладів стала відсутність відповідно підготовлених кадрів. Радянській владі протягом 20-30-х рр. ХХ ст. не вдалося організувати підготовку спеціалістів для клубної роботи. Керівниками

гуртків як правило були люди, які не мали спеціальної фахової освіти. Наприклад, гурток з агрономії очолював місцевий агроном, драмгуртки – активісти-селяни [3, с. 82]. Значна увага приділялася якісній підготовці агітаторів-лекторів. Вони мали доносити до свідомості німців нову ідеологію, формувати «радянську людину». Зокрема, у 1939 р. з метою якісної підготовки лекторів при районних будинках культури організовувалися агітбригади, створювалися міські та районні лекційні бюро, що дозволило підготувати актив для читання лекцій з районної та сільської інтелігенції. Така увага влади до просвітницьких лекцій пояснювалася тим, що саме лекційна робота мала стати сильним важелем у справі комуністичного виховання трудящих, сприяти подоланню пережитків капіталізму у свідомості людей, мала підвищувати культурно-просвітницький рівень. До проведення лекційних занять залучалися особи, що мали вищу освіту або належали до партійного активу. Влада вважала, що такий підхід забезпечить покращення якості лекцій та підвищить інтерес з боку населення до тем, які розглядалися на лекціях [11, арк. 52].

Таким чином, становлення радянської влади у Криму супроводжувалося не лише докорінними змінами у соціально-економічних відносинах, але й посиленою боротьбою з церквою та формуванням нових ідеологічних цінностей. Головна роль у поширенні радянської ідеології відводилася клубним закладам, які були культурно-просвітницькими центрами на місцях. Хоча відкриття хат-читалень, клубів в місцях компактного проживання німців в 20-х рр. відбувалося повільно. Такий стан справ свідчить про небажання німців підтримувати новий вид культурних закладів, а також про відсутність у влади реальних засобів для будівництва їх розгалуженої мережі. Лише після проведення суцільної колективізації з'явилася можливість забезпечити усі населені пункти клубними закладами.

Завдяки створенню клубів у місцях компактного проживання німців вдалося організувати серед них роботу. Вона здійснювалася шляхом читання тематичних лекцій, проведення гурткової роботи, перегляду театральних вистав, випуску стінгазет.

Саме клуби, поряд зі школою, стали головними центрами радянської політико-просвітницької роботи серед німців. Напрямки й тематика їх роботи були направлені перш за все на знищення традиційного способу життя сформованого протягом багатьох століть. Радянська влад використовували ці заклади культури для боротьби з духовністю, куркулями та виховання у німців Криму нового світогляду.

Перелік використаних джерел і літератури.

1. ДААРК, ф. Р-663, оп. 16, спр. 84.
2. Солодова В.В. Одесский немецкий рабоче-колхозный театр: истоки и становление // Немцы Одессы и Одесского региона. – Одесса: «Астропринт», 2003. – С. 306 – 318.
3. Резников И.Э. Работа изб-читалень и ликпунктов в Крыму // Пути Коммунистического просвещения. – 1926. – №6-7. – С. 78 – 87.
4. Балич У. Народное образование КАССР к 10-летию октябрьской революции // Пути коммунистического просвещения. – 1927. – №9-10. – С. 14 – 20.
5. ДААРК, ф. Р-219, оп.1, спр. 1758.
6. ДААРК, ф. Р-219, оп.1, спр. 1791.
7. ДААРК, ф.Р-219, оп. 1, спр. 1853.
8. ДААРК, ф. Р-219, оп.1, спр. 1851.

9. ДААРК, ф. Р-219, оп.1, спр 1854.
10. ДААРК, ф.П-1., оп.1., спр. 105а,
11. ДААРК, ф. Р-20, оп. 10., д.219.
12. ДААРК, ф. Р-20, оп. 7, спр. 32.
13. ДААРК, ф. Р-20, оп. 1, д. 36.
14. ДААРК, ф. П-1, оп. 1, спр. 1812.
15. ДААРК, ф. П-1, оп.1, спр. 1805.

Zadereichuk I.P. Clubs buildings in a system of enlighten deutch in Crimea in 20-30-x XX century/ I.P. Zadereichuk // Scientific Notes of Taurida V.Vernadsky National University. – Series: History. - 2008. – Vol. 21(60), No. 1. – P. 106-112.

Looked the role of clubs enlighten in a system of deutch of Crimea. Analyzed main matter of their creation, dynamic upgrade of the network and main types of their development.

Key words: Cultural buildings, deutch of Crimea, Librarys, enlight, Soviet domination.

Задерейчук И.А. Клубные учреждения в системе просвещения немцев Крыма в 20-30-х гг. XX ст. / И.А. Задерейчук // Ученые записки ТНУ. Серия: История. – 2008. – Т. 21 (60), № 1. – С. 106-112.

Рассматривается роль клубных учреждений в системе просвещения немцев Крыма. Проанализировано основные причины их создания, динамику развитие сети и виды их деятельности.

Ключевые слова: культурные заведения, немцы Крыма, просвещение, советская власть.

Статья поступила в редакцию 18.12.2008 г.